

Συνδυασμός απόλυτης και σχετικής υπεραξίας

Προϋποθέσεις της ανάλυσης

1. Η αξία της εργατικής δύναμης καθορίζεται από την αξία των μέσων συντήρησης που είναι αναγκαία ώστε οι εργάτες να μπορούν να εργάζονται σε κανονικές συνθήκες που είναι καθορισμένες ιστορικά και γεωγραφικά ανάλογα με τις συνήθειες και της γενικότερες απαιτήσεις της κοινωνικής ζωής των εργατών. Σε μια ορισμένη ιστορική περίοδο και σε μια συγκεκριμένη χώρα η μάζα και το είδος των μέσων συντήρησης μπορούν να θεωρούνται δεδομένα.
2. Τα εμπορεύματα πωλούνται στην αξία τους
3. Η εργατική δύναμη πωλείται στην αξία της ή πάνω από την αξία της.

Βάσει αυτών των προϋποθέσεων το σχετικό και το απόλυτο μέγεθος της υπεραξίας εξαρτάται από 3 παράγοντες:

1. Διάρκεια της εργάσιμης ημέρας (εκτατικό μέγεθος της εργασίας)
2. Εντατικότητα της εργασίας (εντατικό μέγεθος της εργασίας): μετρά την ποσότητα της δαπανώμενης εργασίας στη μονάδα του χρόνου
3. Παραγωγικότητα της εργασίας: μετρά την ποσότητα των προϊόντων που παράγονται από ορισμένη ποσότητα εργασίας

Οι παράγοντες αυτοί μπορούν να μεταβάλλονται συνδυασμένα και ταυτόχρονα. Η αλλαγή του σχετικού και απόλυτου μεγέθους της υπεραξίας και η κατεύθυνσή της εξαρτάται από το συγκεκριμένο συνδυασμό των ταυτόχρονων μεταβολών.

I. ΣΤΑΘΕΡΑ: ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΜΕΡΑΣ, ΕΝΤΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ: ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ

Νόμοι καθορισμού της υπεραξίας:

1. **Η νέα αξία που παράγεται σε μία εργάσιμη ημέρα είναι πάντοτε η ίδια, έστω 80 ευρώ (10 ευρώ / ώρα).**

Η αξία κατανέμεται αναλογικά στα παραγόμενα προϊόντα. Αν αυξάνεται (μειώνεται) η παραγωγικότητα, δηλαδή και η ποσότητα των παραγόμενων προϊόντων ανά ημέρα, η αξία του κάθε προϊόντος μειώνεται (αυξάνεται). Αν τα παραγόμενα προϊόντα ανήκουν στα μέσα συντήρησης του εργάτη, η αξία της εργατικής δύναμης μειώνεται (αυξάνεται) και η υπεραξία αυξάνεται (μειώνεται).

2. **Η αξία της εργατικής δύναμης και η υπεραξία μεταβάλλονται σε αντίστροφη κατεύθυνση.**

Καθώς η νέα αξία που παράγεται σε μία ημέρα είναι σταθερό μέγεθος, όσο μειώνεται (αυξάνεται) απόλυτα η αξία της εργατικής δύναμης, τόσο θα αυξάνεται (μειώνεται) απόλυτα η υπεραξία. Π.χ. αν αρχικά η αξία της εργατικής δύναμης και η υπεραξία είναι από 40 ευρώ, και λόγω της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας η αξία της εργατικής δύναμης πέσει στα 30 ευρώ, μειούμενη

απόλυτα κατά 10 ευρώ, η υπεραξία θα αυξηθεί σε 50 ευρώ, αυξανόμενη απόλυτα κατά 10 ευρώ.

Ο μόνος τρόπος να μεταβληθεί η αξία της εργατικής δύναμης είναι η μεταβολή της παραγωγικότητας της εργασίας που παράγει μέσα συντήρησης. Π.χ. αν μιλάμε για 8ώρη εργάσιμη ημέρα, προκειμένου να μειωθεί η αξία της εργατικής δύναμης κατά 10 ευρώ, θα πρέπει τα μέσα συντήρησης που προηγουμένως παράγονταν μέσα σε 4 ώρες να παράγονται πλέον σε 3 ώρες.

Παρότι οι μεταβολές των απόλυτων μεγεθών της αξίας της εργατικής δύναμης και της υπεραξίας είναι ίσες (10 ευρώ στο παράδειγμα), προφανώς αυτά δεν αλλάζουν στην ίδια αναλογία. Η αναλογική μεταβολή τους εξαρτάται από τα αρχικά τους μεγέθη. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, η αναλογική μεταβολή τους είναι και στις δύο περιπτώσεις 25%. Αν όμως, το αρχικό μέγεθος της αξίας της εργατικής δύναμης ήταν 50 ευρώ και το αρχικό μέγεθος της υπεραξίας 30 ευρώ, και λόγω της αύξησης της παραγωγικότητας τα μεγέθη αυτά γίνονταν 40 ευρώ και 40 ευρώ αντίστοιχα, οι αναλογικές μεταβολές θα ήταν 20% και 33.3% αντίστοιχα.

3. Η μεταβολή της υπεραξίας είναι πάντοτε συνέπεια και όχι αιτία της μεταβολής της αξίας της εργατικής δύναμης.

Η μεταβολή της παραγωγικότητας της εργασίας επηρεάζει μόνον την αξία της εργατικής δύναμης. Η μεταβολή της υπεραξίας μπορεί λοιπόν να οφείλεται μόνον στην μεταβολή του απόλυτου μεγέθους της αξίας της εργατικής δύναμης. Σημαντική παρατήρηση που κάνει σε αυτό το σημείο ο Μαρξ είναι ότι όταν αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας, η τιμή της εργατικής δύναμης δεν πέφτει απαραίτητα στο επίπεδο της νέας αξίας της, αλλά μπορεί να είναι και μεγαλύτερη από αυτήν, οπότε αντιστοίχως η υπεραξία αυξάνεται λιγότερο. Όπως επισημαίνει, το ύψος της τιμής της εργατικής δύναμης εξαρτάται από την ταξική πάλη.

Η αύξηση της παραγωγικότητας δεν μεταβάλλει τη μάζα των μέσων συντήρησης που αντιστοιχούν στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης αλλά την αξία τους. Αν η τιμή της εργατικής δύναμης πέσει λιγότερο από την αξία της –λόγω της ταξικής πάλης– τότε η μάζα των μέσων συντήρησης που λαμβάνει ο εργάτης θα αυξηθεί όπως επίσης και η μάζα των μέσων συντήρησης που αντιστοιχούν στην υπεραξία που λαμβάνει ο καπιταλιστής.

Π.χ. έστω 40 ευρώ η αρχική αξία της εργατικής δύναμης και η αρχική υπεραξία. Αν διπλασιαστεί η παραγωγικότητα, και η τιμή της εργατικής δύναμης παραμείνει 40 ευρώ (ανώτερη από τα 20 ευρώ που θα είναι η νέα αξία της εργατικής δύναμης), η υπεραξία θα παραμείνει 40 ευρώ. Ωστόσο στα 40 ευρώ θα αντιστοιχεί τώρα διπλάσια μάζα αξιών χρήσης. Ακόμα και αν η τιμή της εργατικής δύναμης πέσει στα 30 ευρώ, θα αντιστοιχεί πάλι σε 1,5 φορές μεγαλύτερη μάζα μέσων συντήρησης. Με άλλα λόγια, όταν αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας η τιμή της εργατικής δύναμης μπορεί να πέφτει με ταυτόχρονη αύξηση της μάζας των μέσων συντήρησης. Παρότι, ωστόσο ο εργάτης θα γίνει πιο «πλούσιος» σε αξίες χρήσης, η υπεραξία που θα καρπώνεται ο καπιταλιστής θα είναι μεγαλύτερη (50 ευρώ αντί για 40 ευρώ που ήταν πριν)

και αντιστοίχως η μάζα των αξιών χρήσης που θα οικειοποιείται. Επομένως, το χάσμα ανάμεσα στον εργάτη και τον καπιταλιστή γίνεται μεγαλύτερο (σχετικό φτώχεμα).

Ο Ρικάρτο και άλλοι οικονομολόγοι έφεψαν στο σφάλμα να μπερδεύουν το ποσοστό υπεραξίας με το ποσοστό κέρδους. Το ποσοστό της υπεραξίας είναι ο λόγος υπεραξίας προς το μεταβλητό κεφάλαιο ενώ το ποσοστό κέρδους είναι ο λόγος της υπεραξίας προς το προκαταβεβλημένο κεφάλαιο που είναι το άθροισμα μεταβλητού και σταθερού κεφαλαίου. Αν υποθέσουμε σταθερό κεφάλαιο $\sigma = 120$ ευρώ, μεταβλητό $\mu = 40$ ευρώ και υπεραξία $\nu = 40$ ευρώ, το ποσοστό κέρδους π.κ. = 25% ενώ το ποσοστό υπεραξίας π.υ. = 100%. Στον 3^ο τόμο ο Μαρξ δείχνει πως στο ίδιο ποσοστό υπεραξίας μπορεί να αντιστοιχούν διαφορετικά ποσοστά κέρδους, ενώ στο ίδιο ποσοστό κέρδους μπορεί να αντιστοιχούν διαφορετικά ποσοστά υπεραξίας.

Μια σημαντική παρατήρηση που κάνει επίσης ο Μαρξ στην υποσημείωση 10 σ. 537 είναι ότι οι φόροι που πληρώνει ο καπιταλιστής δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στον υπολογισμό της υπεραξίας που καρπώνεται. Σύμφωνα με τον Μαρξ, οι φόροι απλώς επιμερίζουν την υπεραξία στο μέρος που τσεπώνει ο ίδιος ο καπιταλιστής και στο μέρος που τσεπώνουν τρίτα πρόσωπα-καπιταλιστές. Ωστόσο, στην εποχή του κοινωνικού κράτους που ζούμε, μέρος των φόρων χρηματοδοτεί τον έμμεσο μισθό του εργάτη (δαπάνες υγείας, εκπαίδευσης, σύνταξης κλπ) και επομένως θα πρέπει να λογίζεται ως μέρος της αξίας της εργατικής δύναμης ισοδυναμώντας επομένως με μείωση της υπεραξίας που καρπώνεται.

II. ΣΤΑΘΕΡΑ: ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΜΕΡΑΣ, ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ. ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ: ΕΝΤΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η αυξημένη εντατικότητα της εργασίας σημαίνει ότι δαπανάται περισσότερη εργασία μέσα στο ίδιο χρονικό διάστημα. Επομένως, σε μια εντατικότερη εργάσιμη ημέρα παράγονται περισσότερα προϊόντα απ' ό,τι σε μια λιγότερο εντατική. Το ίδιο πράγμα συμβαίνει και με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Η διαφορά όμως είναι ότι στην τελευταία, η ποσότητα της εργασίας που δαπανάται είναι ίδια, η αξία που παράγεται ίδια και επομένως η αξία κάθε προϊόντος μικρότερη. Αντιθέτως, με την αύξηση της εντατικότητας της εργασίας δαπανάται περισσότερη εργασία, παράγεται περισσότερη αξία, και η αξία κάθε προϊόντος παραμένει σταθερή. Αν λοιπόν η διάρκεια της εργάσιμης ημέρας είναι σταθερή, η πιο εντατική εργάσιμη ημέρα ενσαρκώνεται σε περισσότερο χρήμα, αν μένει ίδια η αξία του χρήματος.

Η αύξηση της αξίας εξαρτάται από το βαθμό αύξησης της εντατικότητας της εργασίας σε σχέση με τον κανονικό βαθμό εντατικότητας στην κοινωνία. Αν η εντατικότητα αυξηθεί κατά 20% και η αξία της κανονικής εργάσιμης ημέρας είναι 80 ευρώ, τότε η αξία της εντατικότερης εργάσιμης ημέρας θα είναι 96 ευρώ. Έτσι, σε αυτή την περίπτωση μπορούν να αυξάνονται ταυτόχρονα ως απόλυτα μεγέθη τόσο η τιμή της εργατικής δύναμης όσο και η υπεραξία, κάτι που δεν ισχύει όταν αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας.

Π.χ. από εκεί που πριν ήταν 40 ευρώ η κάθε μία, τώρα μπορούν να γίνουν 48 ευρώ η κάθε μία. Ωστόσο, η αύξηση της τιμής της εργατικής δύναμης δε σημαίνει σε αυτή την περίπτωση απαραίτητα ότι γίνεται μεγαλύτερη από την αξία της. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι γιατί η αύξηση της εντατικότητας της εργασίας μπορεί να οδηγήσει σε κατασπατάληση της εργατικής δύναμης του εργάτη και επομένως σε αύξηση της ημερήσιας αξίας της εργατικής του δύναμης. Όπως, έχουμε δει ο Μαρξ υπολογίζει την ημερήσια αξία της εργατικής δύναμης διαιρώντας την αξία των απαραίτητων μέσων συντήρησης της εργατικής δύναμης σε όλο το βίο του εργάτη με το προσδόκιμο ζωής / ικανότητας του για εργασία εκφρασμένο σε ημέρες. Η αύξηση της εντατικότητας της εργασίας μπορεί να μειώσει αυτό το χρόνο και επομένως να αυξήσει την ημερήσια αξία της εργατικής δύναμης (αφού μειώνεται ο παρονομαστής).

Μια άλλη σημαντική παρατήρηση που γίνεται είναι ότι η μεταβολή της παραγωγικότητας της εργασίας επηρεάζει την υπεραξία μόνο όταν αφορά κλάδους όπου παράγονται μέσα συντήρησης των εργατών. Ο όρος αυτός δεν ισχύει για τη μεταβολή της εντατικότητας της εργασίας. Εφόσον για κάθε κλάδο μεταβάλλεται εντατικά η νέα αξία που παράγεται σε μία εργάσιμη ημέρα, αντιστοίχως μπορεί να μεταβληθεί και η υπεραξία, αν π.χ. η τιμή της εργατικής δύναμης παραμένει σταθερή.

Αν η αύξηση της εντατικότητας της εργασίας γίνει ομοιόμορφα και ταυτόχρονα σε όλους τους κλάδους σε μία χώρα, ο ανώτερος βαθμός εντατικότητας γίνεται πλέον ο κανονικός βαθμός εντατικότητας της εργασίας και επομένως δεν έχουμε πια αύξηση της νέας αξίας που παράγεται σε μια εντατικότερη εργάσιμη ημέρα σε σχέση με την κανονική. Ωστόσο, οι μέσοι βαθμοί εντατικότητας μπορεί να συνεχίσουν να διαφέρουν από χώρα σε χώρα και επομένως και η νέα αξία που παράγεται σε μια εργάσιμη ημέρα μπορεί να διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα εκφραζόμενη με διαφορετικές ποσότητες χρήματος. Η πιο εντατική εργάσιμη ημέρα μιας χώρας εκφράζεται με περισσότερο χρήμα από τη λιγότερο εντατική μιας άλλης χώρας αν η διάρκεια της εργάσιμης ημέρας είναι η ίδια.

III. ΣΤΑΘΕΡΑ: ΕΝΤΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ. ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ: ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΜΕΡΑΣ

1. Περιορισμός εργάσιμης ημέρας

Αν η παραγωγικότητα και η εντατικότητα της εργασίας παραμένουν σταθερές τότε τόσο η αξία της εργατικής δύναμης όσο η νέα αξία που παράγεται στη μονάδα του χρόνου παραμένουν σταθερές. Επομένως, υπό αυτές τις συνθήκες, η μείωση της εργάσιμης ημέρας έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση της παραγόμενης νέας αξίας και την ίση μείωση της υπεραξίας. Η υπεραξία μειώνεται τόσο απόλυτα όσο και σχετικά. Ο μόνος τρόπος να αποφευχθεί η ζημιά για τον καπιταλιστή είναι η πτώση της τιμής της εργατικής δύναμης κάτω από την αξία της.

Ωστόσο, στην πραγματικότητα η μείωση της εργάσιμης ημέρας δεν γίνεται ποτέ όταν η παραγωγικότητα και η εντατικότητα της εργασίας παραμένουν σταθερές. Για να μειωθεί η εργάσιμη ημέρα πρέπει είτε να έχει προηγηθεί αύξηση της παραγωγικότητας και της εντατικότητας της εργασίας είτε να την ακολουθήσει άμεσα.

2. Παράταση εργάσιμης ημέρας

Υπό τις ίδιες συνθήκες, η παράταση της εργάσιμης ημέρας ισοδυναμεί με αύξηση της παραγόμενης νέας αξίας και σε ίση αύξηση της υπεραξίας. Η υπεραξία αυξάνεται τόσο απόλυτα όσο και σχετικά. Εφόσον η νέα αξία αυξάνεται, είναι δυνατό να αυξάνονται ταυτόχρονα τόσο η τιμή της εργατικής δύναμης (πάνω από την αξία της) όσο και η υπεραξία.

Ωστόσο, η παράταση της εργάσιμης ημέρας μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση της αξίας της εργατικής δύναμης λόγω της κατασπατάλησης της εργατικής δύναμης του εργάτη όπως συμβαίνει και στην περίπτωση της αύξησης της εντατικότητας της εργασίας. Σε αυτή την περίπτωση, αν η τιμή της εργατικής δύναμης παραμείνει σταθερή ή ακόμα και εάν αυξηθεί μπορεί εντούτοις να έχει πέσει κάτω από την αξία της.

Όπως λέει ο Μαρξ: «Μέχρι ένα ορισμένο σημείο η μεγαλύτερη φθορά της εργατικής δύναμης, φθορά αναπόσπαστη από την παράταση της εργάσιμης ημέρας, μπορεί να ισοφαριστεί με μεγαλύτερη αναπλήρωσή της. Πέρα απ' αυτό το σημείο η φθορά αυξάνει με γεωμετρική πρόοδο και ταυτόχρονα καταστρέφονται όλοι οι κανονικοί όροι αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Η τιμή της εργατικής δύναμης και ο βαθμός εκμετάλλευσής της παύουν να είναι σύμμετρα μεγέθη». Επομένως, ο Μαρξ υπογραμμίζει τα ανυπέβλητα όρια που τίθενται στην εκμετάλλευση της εργασίας μέσω παράτασης της εργάσιμης ημέρας.

IV. ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ: ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΜΕΡΑΣ, ΕΝΤΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ.

Σε αυτή την περίπτωση μπορούν και οι τρεις παράγοντες να μεταβάλλονται ταυτόχρονα. Βάσει όσων ειπώθηκαν προηγουμένως είναι εύκολο να αναλυθεί κάθε περίπτωση. Θα εξετάσουμε εδώ τα παραδείγματα που εξετάζει και ο Μαρξ.

1. Μείωση της παραγωγικότητας με ταυτόχρονη παράταση εργάσιμης ημέρας

Θεωρούμε ότι η μείωση της παραγωγικότητας αφορά κλάδους που επηρεάζουν την αξία της εργατικής δύναμης, π.χ. αφορία της γης που συνεπάγεται αύξηση της τιμής των αγροτικών προϊόντων. Έστω 8ωρη εργάσιμη ημέρα με 4 ώρες αναγκαία εργασία και 4 ώρες υπερεργασία ή διαφορετικά 40 ευρώ αξία εργατικής δύναμης και 40 ευρώ υπεραξία. Η μείωση της παραγωγικότητας οδηγεί έστω σε αύξηση της αξίας της εργατικής δύναμης κατά 10 ευρώ και επομένως σε αύξηση της αναγκαίας εργασίας κατά 1 ώρα. Αν η εργάσιμη ημέρα δεν αυξηθεί η υπεραξία θα πέσει σε 30 ευρώ. Αν η εργάσιμη ημέρα παραταθεί κατά 2 ώρες σε 10 ώρες, η αναγκαία εργασία θα είναι πλέον 5 ώρες και η υπερεργασία επίσης 5 ώρες, δηλαδή η αξία της εργατικής δύναμης και η υπεραξία θα είναι ίσες με 50 ευρώ. Σε αυτή την περίπτωση δηλαδή έχουμε απόλυτη αύξηση τόσο της αξίας της εργατικής δύναμης όσο και της υπεραξίας ενώ τα σχετικά τους μεγέθη παραμένουν σταθερά (50%). Αν η εργάσιμη ημέρα παρατεινόταν σε 12 ώρες, η υπερεργασία θα αυξανόταν σε 7 ώρες, η υπεραξία σε 70 ευρώ και τότε θα αυξανόταν και το σχετικό μέγεθος της υπεραξίας ($70/120 = 58.33\%$). Και σε αυτή

την περίπτωση τα απόλυτα μεγέθη αυξάνονται. Από τη διαπραγμάτευση αυτή φαίνεται ότι σε αυτή την περίπτωση τόσο το σχετικό όσο και το απόλυτο μέγεθος της υπεραξίας μπορεί να μειώνονται, να αυξάνονται ή να παραμένουν αμετάβλητα.

Η μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας δεν οδηγεί δηλαδή απαραίτητα σε μείωση του ποσοστού της υπεραξίας καθώς μπορεί σε αυτή την περίπτωση να αυξάνεται η εντατικότητα της εργασίας ή η εργάσιμη ημέρα για να αναπληρωθεί αυτή η μείωση ή ακόμα και να υπερκεραστεί, και μάλιστα τόσο απόλυτα όσο και σχετικά. Ο Μαρξ εδώ επικαλείται για να το αποδείξει αυτό το παράδειγμα των Ναπολεόντειων Πολέμων (1799-1815) όταν παρά τη μείωση της παραγωγικότητας της γεωργικής εργασίας το κεφάλαιο αυξήθηκε με επιταχυνόμενο ρυθμό λόγω της πολεμικής κινητοποίησης στην εργασία μεγαλύτερου κομματιού του εργατικού πληθυσμού (γυναίκες και παιδιά) με αντίστοιχη ακραία αύξηση της φτώχειας του. Έτσι, ο συνολικός εργάσιμος χρόνος στις εμπλεκόμενες χώρες αυξήθηκε.

Σε αυτό το σημείο ο Μαρξ κάνει επίσης μια σημαντική παρατήρηση για τη θεωρία του Μάλθους περί υπερπληθυσμού. Αναγνωρίζει ως θετικό στοιχείο ότι ο Μάλθους είναι από τους λίγους οικονομολόγους που δείχνει την πρέπουσα προσοχή στην παράταση της εργάσιμης ημέρας και στην αύξηση του εργάσιμου χρόνου. Κριτικάρει ωστόσο την άποψη του Μάλθους ότι τα αποτελέσματα της παράτασης της εργάσιμης ημέρας αποδίδονται στον υπερπληθυσμό που υποτίθεται οφείλεται στους νόμους της φύσης και επισημαίνει ότι ο εργατικός «υπερπληθυσμός» έχει στην πραγματικότητα τις αιτίες του στους νόμους της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, και συγκεκριμένα στο συνδυασμό της παράτασης της εργάσιμης ημέρας με την ανάπτυξη των μηχανών και την αύξηση των εργαζομένων γυναικών και παιδιών που θα έκαναν υπεράριθμο ένα μεγάλο μέρος της εργατικής τάξης όταν η ζήτηση που προκαλούσε ο πόλεμος και το αγγλικό μονοπώλιο στην παγκόσμια αγορά θα σταματούσε.

2. Αύξηση της εντατικότητας και της παραγωγικότητας της εργασίας με ταυτόχρονο περιορισμό της εργάσιμης ημέρας

Η αύξηση της εντατικότητας και της παραγωγικότητας της εργασίας λειτουργούν ομοιόμορφα: αυξάνουν τη μάζα των προϊόντων που παράγονται μέσα στην εργάσιμη ημέρα και επομένως συντομεύουν την αναγκαία εργασία, δηλαδή το μέρος εκείνο της εργάσιμης ημέρας στο οποίο ο εργάτης παράγει τα αναγκαία μέσα συντήρησής του. Το κατώτατο όριο της εργάσιμης ημέρας ίσο με το χρόνο αναγκαίας εργασίας. Ωστόσο, στον καπιταλισμό είναι αδύνατο η εργάσιμη ημέρα να μειωθεί στο όριο αυτό και να εξαφανιστεί η υπερεργασία.

Σε αυτό το σημείο ο Μαρξ βρίσκει την ευκαιρία να μιλήσει για την εργασία στην κομμουνιστική κοινωνία. Όπως λέει, η κατάργηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής θα επιτρέψει τον περιορισμό της εργάσιμης ημέρας στην αναγκαία εργασία. Ωστόσο, αν η παραγωγικότητα και η εντατικότητα της εργασίας παρέμεναν σταθερές η αναγκαία εργασία θα επεκτεινόταν καθώς οι απαιτήσεις του εργάτη από τη ζωή θα ήταν μεγαλύτερες και οι όροι ζωής του πλουσιότεροι. Επίσης, ένας ακόμα λόγος επέκτασης της αναγκαίας εργασίας θα ήταν το γεγονός ότι η εργασία που είναι αναγκαία για την επίτευξη ενός εφεδρικού και

συσσωρευτικού αποθέματος της κοινωνίας, που σήμερα είναι κομμάτι της υπερεργασίας θα συγκαταλεγόταν στην αναγκαία εργασία.

Για να γίνει δυνατός ο περιορισμός της εργάσιμης ημέρας θα πρέπει να αυξηθεί η παραγωγικότητα της εργασίας. Επιπλέον, ο περιορισμός της εργάσιμης ημέρας μπορεί από κοινωνική άποψη να γίνει με την οικονομία σε μέσα παραγωγής και μέσω της εξοικονόμησης εργασίας, δηλαδή με την αποφυγή κάθε άωφελους εργασίας. Όπως επισημαίνει ο Μαρξ, στον καπιταλισμό υπάρχει ένας άπειρος αριθμός λειτουργιών που είναι απαραίτητες μα που σε μια κομμουνιστική κοινωνία θα ήταν περιττές ενώ ο ανταγωνισμός μεταξύ των κεφαλαίων οδηγεί επίσης και αυτός σε μεγάλη σπατάλη μέσων παραγωγής και εργατικών δυνάμεων.

Και συνεχίζοντας λέει πως για να επιτευχθεί περαιτέρω μείωση του μέρους της κοινωνικής εργάσιμης ημέρας που είναι αναγκαίο για την υλική παραγωγή – ταυτίζοντας την αναγκαία εργασία με την εργασία που απαιτείται για την υλική παραγωγή– και να αυξηθεί το μέρος του χρόνου που έχει κατακτηθεί για την ελεύθερη πνευματική και κοινωνική δραστηριότητα των ατόμων, θα πρέπει η εργασία να κατανεμηθεί ομοιόμορφα σε όλα τα μέλη της κοινωνίας, να γενικευτεί, γιατί στον καπιταλισμό ένα κοινωνικό στρώμα (οι καπιταλιστές) απαλλάσσεται από το βραχνά της εργασίας (που αποτελεί φυσική αναγκαιότητα) και τον φορτώνει στις πλάτες ενός άλλου κοινωνικού στρώματος (της εργατικής τάξης). Η γενίκευση επομένως της εργασίας είναι το απόλυτο όριο για τη συντόμευση της εργάσιμης ημέρας αν η παραγωγικότητα και η εντατικότητα της εργασίας παραμένουν σταθερές. Στην καπιταλιστική κοινωνία, αντιθέτως, παράγεται ελεύθερος χρόνος για την αστική τάξη μετατρέποντας όλο το χρόνο της ζωής των μαζών σε χρόνο εργασίας.

Βέβαια, αυτές οι παρατηρήσεις του Μαρξ σηκώνουν πολύ συζήτηση και θα μπορούσε να πει κανείς ότι ήταν εύκολο να χρησιμοποιηθούν για τη δικαιολόγηση της πολιτικής που ακολούθησαν τα κρατικοκαπιταλιστικά καθεστώτα με την επιβολή της εργασίας σε όλα τα μέλη της κοινωνίας, τη συσσώρευση αποθεμάτων από το κράτος κ.ο.κ. Εντούτοις, μια προσεκτικότερη εξέταση του συνολικού έργου του Μαρξ και του νοήματος που αποδίδει στις έννοιες της αναγκαιότητας, της ελευθερίας και της εργασίας οδηγεί σε διαφορετικά συμπεράσματα.

«Το βασίλειο της ελευθερίας αρχίζει στην πραγματικότητα εκεί που παύει η εργασία να υπαγορεύεται από ανάγκη και από εξωτερική σκοπιμότητα. Βρίσκεται επομένως από αυτή τη φύση του πράγματος πέρα από τη σφαίρα της καθαυτό υλικής παραγωγής. Όπως ο πρωτόγονος άνθρωπος οφείλει να παλεύει με τη φύση για να ικανοποιεί τις ανάγκες του, για να συντηρεί και να αναπαράγει τη ζωή του, το ίδιο οφείλει να κάνει και ο πολιτισμένος άνθρωπος, και οφείλει να το κάνει αυτό σε όλες τις κοινωνικές μορφές και στις συνθήκες οποιουδήποτε τρόπου παραγωγής. Με την ανάπτυξη του διευρύνεται το βασίλειο αυτό της φυσικής αναγκαιότητας, γιατί μεγαλώνουν οι ανάγκες του. Ταυτόχρονα όμως διευρύνονται και οι παραγωγικές δυνάμεις που ικανοποιούν τις ανάγκες αυτές. Η ελευθερία στον τομέα αυτό μπορεί να συνίσταται μόνο στο ότι ο κοινωνικός άνθρωπος, οι συνεταιρισμένοι παραγωγοί θα ρυθμίζουν ορθολογικά αυτή τους την ανταλλαγή της ύλης με τη φύση, θα την υποτάσσουν στον κοινό έλεγχο από μέρους τους, αντί να κυριαρχούνται από αυτήν σαν από μια τυφλή δύναμη, όταν θα την πραγματοποιούν

με τη μικρότερη δυνατή δαπάνη δυνάμεων και κάτω από όρους αντάξιους και ταιριαστούς προς την ανθρώπινη φύση τους. Ωστόσο αυτό παραμένει πάντα ένα βασίλειο της ανάγκης. Πέρα από αυτό αρχίζει η ανάπτυξη των δυνάμεων του ανθρώπου, σαν αυτός καθεαυτός σκοπός, το πραγματικό βασίλειο της ελευθερίας, που μπορεί όμως να ακμάσει μόνο πάνω στη βάση εκείνου του βασιλείου της ανάγκης. Ο βασικός όρος είναι η συντόμευση της εργάσιμης ημέρας.» Κεφάλαιο, τ. 3, 1007–1008.

Εξετάζοντας αυτό το απόσπασμα από τον 3^ο τόμο, φαίνεται ότι για τον Μαρξ η αναγκαιότητα δεν έρχεται απαραίτητα σε αντίθεση με την ελευθερία. Καταρχάς με την έννοια «βασίλειο της αναγκαιότητας» ο Μαρξ αναφέρεται στη σφαίρα της αναγκαίας εργασίας, της εργασίας για την ικανοποίηση των υλικών αναγκών. Αντίστοιχα, το «βασίλειο της ελευθερίας» αναφέρεται στη σφαίρα των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με ανθρώπινες ιδιότητες και κοινωνικές δυνατότητες που δεν καθορίζονται από τον εξαναγκασμό κάποιου εξωτερικού σκοπού του οποίου η εκπλήρωση αποτελεί φυσική αναγκαιότητα ή κοινωνική υποχρέωση (π.χ. τέχνες, στοχασμός, επιστήμες, έρωτας, γιορτή κλπ). Ωστόσο, είναι λανθασμένη η άποψη ότι η σφαίρα της αναγκαιότητας είναι απαραίτητα σφαίρα ανελευθερίας. Αντιθέτως, ο Μαρξ στο συγκεκριμένο απόσπασμα μιλά συγκεκριμένα για την ελευθερία στη σφαίρα της αναγκαιότητας και τις προϋποθέσεις της (βλ. υπογράμμιση παραπάνω):

1. Θα πρέπει να ξεπεραστεί η αλλοτρίωση στην παραγωγική διαδικασία «οι συνεταιρισμένοι παραγωγοί θα ρυθμίζουν ορθολογικά αυτή τους την ανταλλαγή της ύλης με τη φύση, θα την υποτάσσουν στον κοινό έλεγχο από μέρους τους, αντί να κυριαρχούνται από αυτήν σαν από μια τυφλή δύναμη». Μάλιστα, η ελευθερία εδώ δεν ορίζεται απλώς ως απουσία περιορισμών αλλά ως η θετική πλευρά του ορθολογικού αυτοκαθαρισμού.
2. Η αναγκαία εργασία θα πρέπει να πραγματοποιείται «με τη μικρότερη δυνατή δαπάνη δυνάμεων και κάτω από όρους αντάξιους και ταιριαστούς προς την ανθρώπινη φύση τους». Εδώ ο Μαρξ εννοεί τη χρήση της ανθρώπινης ευφυΐας, και ειδικότερα των μηχανών, ώστε να ελαχιστοποιηθεί ο φυσικός κόπος και να αναπτυχθούν οι «επιστημονικές» και ευφυείς πλευρές της εργασίας.
3. Επισημαίνεται ότι ο χρόνος αναγκαίας εργασίας πρέπει να ελαχιστοποιηθεί ώστε ο «ελεύθερος χρόνος» και η «σφαίρα της ελευθερίας» να επεκταθούν. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι η εργασία στη σφαίρα της αναγκαιότητας είναι απαραίτητα απεχθής. Για τον Μαρξ, η μείωση του χρόνου «αναγκαίας εργασίας» σε ένα «κανονικό μέγεθος» (δεδομένων των συνθηκών της εποχής του) μπορεί να τη μετατρέψει σε ελεύθερη δραστηριότητα που θα αφήνει στους ανθρώπους ενέργεια και χρόνο για δραστηριότητες άλλου τύπου. «Είναι αυτονόητο ότι ο ίδιος ο χρόνος εργασίας, από το γεγονός ότι περιορίζεται στο κανονικό μέτρο, ακόμα από το γεγονός ότι δεν ξοδεύεται πια για έναν άλλο, αλλά για εμένα τον ίδιο, μαζί με την κατάργηση των κοινωνικών αντιθέσεων ανάμεσα στον αφέντη και στους υπηρέτες, κλπ. αποκτάει τέλος σαν πραγματικά κοινωνική εργασία, σαν βάση του ελεύθερου χρόνου, έναν εντελώς διαφορετικό ελεύθερο χαρακτήρα» Θεωρίες για την υπεραξία, Μέρος 3^ο, σελ. 294. Μέχρι τώρα, η ελευθερία βρισκόταν σε αντίθεση με την αναγκαιότητα διότι το να είναι κανείς ελεύθερος σήμαινε ότι δεν εργαζόταν, και το να

εργαζόταν σήμαινε ότι δεν ήταν ελεύθερος λόγω του ταξικού χαρακτήρα της κοινωνίας. Για τον Μαρξ, η μείωση του χρόνου αναγκαίας εργασίας δεν έχει να κάνει με την εξαφάνιση της σφαίρας της αναγκαιότητας, αλλά με την υπέρβαση της ανταγωνιστικής σχέσης που έχει υπάρξει ιστορικά ανάμεσα στην εργασία και την ελευθερία.

Τίθεται τελικά το ερώτημα: αν η αντίθεση ανάμεσα στη σφαίρα της αναγκαιότητας και τη σφαίρα της ελευθερίας ξεπεραστεί, είναι δυνατή η πλήρης εξάλειψη της διάκρισης ανάμεσά τους; Στο παραπάνω απόσπασμα, ο Μαρξ δηλώνει ξεκάθαρα ότι κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό. Από την άλλη μεριά υπάρχουν πλευρές του έργου του Μαρξ που δείχνουν προς μια άλλη κατεύθυνση, αυτή της πλήρους εξάλειψης της διάκρισης ανάμεσα σε αυτές τις δύο σφαίρες. Συγκεκριμένα, στο παραπάνω απόσπασμα ο Μαρξ αναφέρεται στην επέκταση του «βασιλείου της αναγκαιότητας» και στην ανάπτυξη και διαφοροποίηση των αναγκών. Π.χ. ο ρουχισμός, το φαγητό ή η στέγαση αποτελούν βασικές υλικές ανάγκες και η εργασία για την ικανοποίησή τους αποτελεί μέρος της αναγκαίας εργασίας. Ωστόσο, η εργασία αυτή μπορεί να αποκτήσει αισθητικό περιεχόμενο, μια δημιουργική και ελεύθερη διάσταση. Αντιστρόφως, καθώς αναπτύσσονται οι ανάγκες, **η ίδια η ελεύθερη, δημιουργική δραστηριότητα γίνεται ανάγκη**. Καθώς οι ανάγκες αναπτύσσονται, αναλαμβάνουν συχνά το χαρακτήρα αυτοέκφρασης και αυτοπραγμάτωσης *«Ο άνθρωπος που είναι πλούσιος σε ανάγκες είναι ταυτόχρονα ο άνθρωπος που βρίσκεται στην ανάγκη μιας συνολικής ζωτικής ανθρώπινης έκφρασης· είναι ο άνθρωπος στον οποίο η δική του πραγμάτωση υπάρχει σαν εσωτερική αναγκαιότητα, σαν ανάγκη»* Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, σελ. 137, εκδ. Γλάρος. Έτσι λοιπόν, **στον κομμουνισμό, η εργασία για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών γίνεται ελεύθερη δραστηριότητα και η ελεύθερη δραστηριότητα καθολική βασική ανάγκη**.

Τύποι του ποσοστού υπεραξίας

I. π.υ. = υπεραξία / μεταβλητό κεφάλαιο = υπεραξία / αξία της εργατικής δύναμης = υπερεργασία / αναγκαία εργασία.

Οι δύο πρώτοι τύποι εκφράζουν σα σχέση αξιών αυτό που ο τελευταίος εκφράζει σα σχέση χρόνων

Στην κλασική πολιτική οικονομία βρίσκουμε τους παράγωγους τύπους:

II. υπερεργασία / εργάσιμη ημέρα = υπεραξία / αξία του προϊόντος = υπερπροϊόν / συνολικό προϊόν.

Η ίδια αναλογία εκφράζεται εδώ διαδοχικά ως σχέση χρόνων, αξιών και προϊόντων που περιέχουν αυτές τις αξίες. Ο όρος αξία του προϊόντος αναφέρεται στη νέα αξία που παράγεται ημερησίως και όχι στο σταθερό μέρος της αξίας του προϊόντος.

Προφανώς οι τύποι II δεν εκφράζουν σωστά το ποσοστό της υπεραξίας. Αν έχουμε π.χ. μια 8ωρη εργάσιμη ημέρα στην οποία παράγεται νέα αξία 80 ευρώ που χωρίζεται σε 40 ευρώ αξία της εργατικής δύναμης και 40 ευρώ υπεραξία, το ποσοστό υπεραξίας θα είναι 100% ενώ οι τύποι II μας δίνουν ένα ποσοστό υπεραξίας 50%. Στην πραγματικότητα οι τύποι II εκφράζουν την αναλογία στην οποία η ημερήσια αξία κατανέμεται στον καπιταλιστή. Βασικό σφάλμα είναι ότι βάσει αυτών των τύπων, η αναλογία δεν μπορεί ποτέ να ξεπεράσει το 100%. Μάλιστα για να φτάσουν οι αναλογίες ύψος 100% θα πρέπει η υπερεργασία να απορροφά όλη την εργάσιμη ημέρα, με άλλα λόγια η αναγκαία εργασία θα έπρεπε να πέσει στο μηδέν. Όπως λέει ο Μαρξ όμως αν εξαφανιστεί εντελώς η αναγκαία εργασία, εξαφανίζεται και η υπερεργασία, γιατί η τελευταία αποτελεί απλώς συνάρτηση της πρώτης (:).

Αντιθέτως, στην πραγματικότητα το ποσοστό της υπεραξίας μπορεί να αυξηθεί πάνω από 100%. Π.χ. αν η αναγκαία εργασία είναι 2 ώρες και η υπερεργασία 6 ώρες το ποσοστό της υπεραξίας είναι 300%.

Ο Μαρξ δίνει την εξής ερμηνεία για το γεγονός ότι στην κλασική πολιτική οικονομία χρησιμοποιούνται οι τύποι II: καθώς οι συγκεκριμένοι τύποι εκφράζουν την υπεραξία και την αξία της εργατικής δύναμης σαν κλάσματα της παραγόμενης νέας αξίας δημιουργείται η ψευδαίσθηση ότι ο εργάτης και ο κεφαλαιοκράτης μοιράζονται σαν «ελεύθεροι συνέταιροι» το προϊόν ανάλογα με τη συμμετοχή τους στη δημιουργία του, ενώ στην πραγματικότητα στην καπιταλιστική σχέση το μεταβλητό κεφάλαιο ανταλλάσσεται με τη ζωντανή εργατική δύναμη και ο εργάτης αποκλείεται από το προϊόν.

Ένας άλλος τύπος που μπορεί να χρησιμοποιηθεί είναι ο III: π.υ. = απλήρωτη εργασία / πληρωμένη εργασία. Το πρόβλημα που υπάρχει με αυτό τον τύπο είναι ότι μπορεί να δώσει τη λανθασμένη εντύπωση ότι ο καπιταλιστής πληρώνει την εργασία και όχι την εργατική δύναμη. Ωστόσο, η υπερεργασία μπορεί να ονομαστεί απλήρωτη εργασία υπό την έννοια ότι το μεταβλητό κεφάλαιο αναπληρώνεται κατά τον αναγκαίο χρόνο εργασίας. Αντιθέτως, ο κεφαλαιοκράτης δε δίνει τίποτα για την αξία που παράγεται κατά το χρόνο της υπερεργασίας. Άρα το κεφάλαιο δεν είναι μόνο εξουσία πάνω στην εργασία, αλλά ουσιαστικά εξουσία πάνω σε απλήρωτη εργασία και αυτό είναι το μυστικό της αυτοαξιοποίησής του. Κάθε μορφή της υπεραξίας (κέρδος, τόκος, γαιοπρόσοδος, κλπ) είναι υλοποίηση απλήρωτου χρόνου εργασίας.